

המחלוקת על קידוש החודש בין רבן גמליאל לר' יהושע

- א. מרכזיותו של הסיפור במסכת ראש השנה
- ב. בין ר' עקיבא לר' דוסא בן הרכינס
- ג. האם רבן גמליאל טעה בחשבונו?
- ד. בידי מי הסמכות? – הסברו של ר' חיים מבריסק
- ה. אתם – אפילו טועים?
- ו. הסבר המשנה בהוריות
- ז. לא תתגודדו – תורה כשתי תורות
- ח. החסד שבדין

מעשה שבאו שניים ואמרו: ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב. אמר רבי יוחנן בן נורי: עדי שקר הם. כשבאו ליבנה קיבלן רבן גמליאל. ועוד באו שניים ואמרו: ראינוהו בזמנו, ובליל עיבורו לא נראה. וקיבלן רבן גמליאל. אמר רבי דוסא בן הורכינס: עדי שקר הן; היאך מעידים על האישה שילדה, ולמחר כָּרְסָה בין שיניָהָ? אמר לו רבי יהושע: רואה אני את דבריך. שלח לו רבן גמליאל: גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכיפורים שחל להיות בחשבונך. הלך ומצאו רבי עקיבא מיצר. אמר לו: יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר: "אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אִתָּם" (ויקרא כג, ד) – בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו. בא לו אצל רבי דוסא בן הורכינס, אמר לו: אם באין אנו לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל, צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו, שנאמר: "ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל" (שמות כד, ט). ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים? אלא ללמד שכל שלושה ושלושה שעמדו בית דין על ישראל הרי הוא כבית דינו של משה. נטל מקלו ומעותיו בידו, והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכיפורים להיות בחשבונו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום רבי ותלמידי! רבי בחוכמה, ותלמידי – שקיבלת את דבריי.¹

¹ משנה ראש השנה, ב, ח-ט.

ללא ספק, משנה זו נעשתה יסוד מוסד בהבנת השקפת עולמם של חכמים. משנה זו מצטרפת לאירועים דרמטיים נוספים בני התקופה, שהבולטים שבהם הם תנורו של עכנאי² והפולמוס סביב תפילת ערבית, שערער את מעמדו של רבן גמליאל כנשיא.³ שלושת המקורות הללו מעמיקים בסמכות החכמים בפרט, ובמעמדה של תורה שבעל פה בכלל. באירוע שמתואר במשנתנו או עדים לעימות חזיתי בין רבן גמליאל הנשיא ביבנה, לבין כמה תנאים מרכזיים ביותר; ר' יהושע, ר' יוחנן בן נורי ור' דוסא בן הרכינס ביחס לזמן קידוש החודש. בעוד שרבן גמליאל מקבל את העדים, שעדותן נראית מפוקפקת ולא נכונה; שלושת התנאים הללו, שייחן שמייצגים עוד מספר רב של חכמים, סבורים שטעה רבן גמליאל בהכרעתו וקידש את החודש שלא בזמנו. ואכן, נראה לכאורה שחכמים אלו צדקו, שכן לא ייתכן מבחינה מציאותית שהלבנה תיראה "בשחרית במזרח ובערבית במערב", וכן בלתי אפשרי שהלבנה תיראה ביום הראשון וביום השני תיעלם, שהרי "היאך מעידים על האישה שילדה, ולמחר כרסה בין שיניה?" בפשטות נראה, שר' עקיבא הוא זה שיוצר מענה עקרוני לסוגיה כאשר הוא דורש בצורה נועזת את האפשרות לפסוק הלכה על אף שייחן שהיא מבוססת על טעות: "אתם – אפילו טועים". קביעה זו יוצרת רשת ביטחון מפני טעות אפשרית של הנשיא, ומאפשרת להכריע את הדין על פי השכל האנושי שבוודאי עלול לטעות לעיתים.

לפני שנכנס לביורור הסוגיה, נציע כמה שאלות בולטות:

- לכאורה ברור שרבן גמליאל טעה בהכרעתו, אם כן מדוע התעקש על עמדתו ולא קיבל את דעת החולקים עליו שנראה שצדקו בדעתם?
- מדוע ר' יהושע לא הסתפק בדרשה של ר' עקיבא, שקבעה שגם אם רבן גמליאל טועה הדין עימו? מדוע היה צריך ללכת גם לר' דוסא בן הרכינס? מה הוסיף ר' דוסא בדבריו על דברי ר' עקיבא?
- גם באירוע שהזכרנו לעיל ממסכת ברכות, מסופר שר' יהושע חלק על רבן גמליאל. ומדוע שם היה לגיטימי מצידו של ר' יהושע שלא להסכים עם רבן גמליאל, שאף הודח מנשיאותו עקב המחלוקת שגלשה לביזוי של ר' יהושע! אם כן, מה החילוק בין שני המקרים? מדוע כאן רבי יהושע מקבל את הכרעתו של רבן גמליאל, ואילו בסוגיה בברכות לא?
- עוד הקשו המפרשים מהמשנה הראשונה בהוריות, שם דנו ביחס לדין זקן ממרא. נאמר במשנה: "הורו בית דין לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה, והלך היחיד ועשה שוגג על פיהם – בין שעשו ועשה עמהן, בין שעשו ועשה אחריהן, בין שלא עשו ועשה – פטור, מפני שתלה בבית דין. הורו בית דין, וידע אחד מהן שטעו או תלמיד והוא ראוי להוראה, והלך ועשה על פיהן – בין שעשו ועשה עמהן, בין שעשו ועשה אחריהן, בין שלא עשו ועשה – הרי זה חייב, מפני שלא תלה בבית דין. זה הכלל: התולה בעצמו – חייב, והתולה בבית דין – פטור".⁴ בקצרה, יש חילוק בין חומרה לקולא. אם בית הדין הגדול מחמיר, הרי שכל אדם חייב ללכת על פיהם. אבל אם בית הדין מקל, והחכם סבור שהדין מוטעה, הרי שהוא חייב להחמיר על עצמו. ואם כן, כאן הלוא ידע ר' יהושע בוודאות שרבן גמליאל טועה, ומדוע חילל את יום הכיפורים על פי חשבוננו? בשלמא, אם היה גוזר עליו רק לקיים את יום הכיפורים על פי חשבוננו של רבן גמליאל, אז יכול היה להתענות

² בבלי, בבא מציעא נט ע"א-ע"ב.

³ בבלי, ברכות כז ע"ב.

⁴ משנה הוריות, א, א.

יומיים⁵ ולא היה צריך לחלל את יום הכיפורים שעל פי חשבוננו, אבל כאן, לפי המשנה בהוריות, אם יודע שפסק בית הדין הגדול מוטעה אסור לו לעבור על פסיקתו ולהקל?

א. מרכזיותה של משנה זו במסכת

המשנה הזו ממוקמת בדיוק באמצע מסכת ראש השנה, שהרי ארבעה פרקים יש במסכת, ומשנתנו חותמת את הפרק השני. למעשה, המשנה הזאת היא נקודת המעבר בין החלק הראשון של המסכת, פרקים א–ב שעוסקים בקידוש החודש, לפרקים ג–ד שעוסקים בענייני ראש השנה. יוצא איפוא, שמשנתנו שמצויה בסוף פרק ב מהווה את לב המסכת. הדרמה המתוארת במשנה אירעה בעצם בראש השנה, שהרי רבן גמליאל גזור על ר' יהושע לבוא אליו ביום הכיפורים. קביעת ראש החודש בחודש תשרי, שמתרחש בראש השנה עצמו, משפיעה על קביעת מועדי תשרי – יום הכיפורים וסוכות. נמצא, שהמחלוקת בין חכמי ישראל במשנתנו העמידה שאלת הרת גורל: באיזה תאריך יחגוג עם ישראל את מועדיו?

ב. בין ר' עקיבא לר' דוסא בן הרכינס

מה בין סברת ר' עקיבא לסברת ר' דוסא בן הרכינס? סברת ר' עקיבא בנויה על דרשה מופלאה של המילה "אתם" שמופיעה שלוש פעמים בפרשת המועדות שבספר ויקרא:

דָּבַר אֱלֹהִים בְּיַד מֹשֶׁה וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲלֵהֶם מוֹעֲדֵי... אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם... אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ לְהַקְרִיב אֲשֶׁה לָהּ עֹלָה וּמִנְחָה זָבַח וּנְסֻכִים דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ.⁶

מהחזרה המשולשת על אותו עניין ומהכתיבה של המילה "אותם" בכתיב חסר "אתם", למד ר' עקיבא ש"אתם" – אפילו טועים.

למעשה, פסוק ד' כבר נדרש בסוף פרק א במשנה בצורה שונה, המתירה לעדים שראו את הלבנה לבוא כדי להעיד עליה אפילו ביום השבת:

שעל מהלך לילה ויום מחללין את השבת, ויוצאין לעדות החודש שנאמר: "אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם במועדם".⁷

המילה "מועדם" מלמדת שמותר גם לחלל את השבת כדי שיתקדש החודש במועדו. מכיוון שהמועדים הם "מועדי ה'", אנו נדרשים למאמץ עילאי כדי שהמועדים יהיו בזמנם, ואפילו אם נצטרך לדחות את השבת. במידה רבה דרשת ר' עקיבא היא הפוכה לחלוטין מדרשה זו, שכן בדרשת המילה מועדם שבמשנה זאת מודגש עד כמה חשוב לחגוג את המועדים בזמנם האמיתי דווקא, ולכן מותר גם לחלל את השבת כדי שהמועדים יתקיימו במועדם המדויק. לעומת זאת בדרשת ר' עקיבא, הדגש הוא על המילה "אתם", שמשמעותה היא: מה שעם ישראל יקבע יהיה המועד – "בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו". דרשה זו שכל כך מתאימה לר'

⁵ וכן כתב מלאכת שלמה על משנה ראש השנה, ב, ח: "דאפשר שאינך חשוד בעניי לעבור על דברי לגמרי, רק שתוצה להחמיר ולעשות שני ימים יום הכיפורים – אני גזור עליך שלא תעשה רק יום הכיפורים אחד, שחל להיות בחשבוני, ותחלל את יום הכיפורים שחל להיות בחשבונך", וכן פירש גם תפארת ישראל.

⁶ ויקרא כג, ב; שם, ד; שם, לו.

⁷ משנה ראש השנה, א, ט.

עקיבא, שתדיר הופך משמעות של פסוקים מהבנתם הראשונית ומעניק להם משמעות עמוקה יותר, הופכת גם כאן את משמעות הפסוק. במבט ראשון נראה שישנה הקפדה מהפסוק שהחודש יתקדש דווקא במועדו, כפי שבאמת נדרש במשנה בפרק א, אך בראייה עמוקה המילה המכריעה היא "אתם" שנכתבה חסרה, ללא ו', ולא רק המילה "מועדם". הדבר מלמד שאם "אתם" קובעים את החודש, הרי שעניין זה עצמו הופך להיות "מועדם" ו"מועדי ה'" כאחד! ההכרעה של בית הדין של מטה, היא זו שקובעת את המועד האמיתי של החגים וממילא אין סתירה ביו הקביעה שלכם "אתם" לבין מועדי ה'.

בגמרא אף הובאה ברייתא שדרשה את החזרה המשולשת של המילה "אתם":

דתניא: הלך רבי עקיבא ומצאו לרבי יהושע כשהוא מיצר. אמר לו: [רבי,] מפני מה אתה מיצר? אמר לו: (רבי) עקיבא, ראוי לו שיפול למטה שנים עשר חודש, ואל יגזור עליו גזרה זו. אמר לו: רבי, תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלימדתי. אמר לו: אמור. אמר לו: הרי הוא אומר: "אתם, אתם, אתם" – שלוש פעמים: אתם – אפילו שוגגין, אתם – אפילו מזידין, אתם – אפילו מוטעין. בלשון הזה אמר לו: עקיבא, ניהמתי, ניהמתי.⁸

בדרשה הזאת טמון היגיון רב: אם הסמכות לקידוש החודשים והמועדים ניתנה לבני האדם, הרי שברור מאליו שהם עלולים לטעות לעיתים. אם יטעו, הרי הפסוק קובע שה' מקבל את הטעות הזאת ופועל על פיה כאילו הייתה האמת. "אתם במועדם" – משמעו שה' בעצמו מקבל את מה שאנחנו נקבע!

דרשת ר' דוסא שונה ממנה. היא כופרת בהנחת היסוד שכאילו רבן גמליאל טעה בחשבון. היא קובעת שיש כאן מחלוקת בין שני בתי דין ואיננו יודעים כמי לנהוג, ולכן ההכרעה צריכה לבוא לבית הדין הגדול שבדור הדומה למשה ואהרן – בית דינו של רבן גמליאל. דרשת ר' דוסא פחות קיצונית מדרשת ר' עקיבא. בעוד שדרשת ר' עקיבא נותנת לגיטימציה מוחלטת לטעות אפשרית, דרשת ר' דוסא מפקפקת בעצם הנחה שרבן גמליאל טעה. ר' דוסא אינו חולק בהכרח על דרשת ר' עקיבא, אלא הוא קובע שאין בה צורך במקרה דנן. לשיטתו, יש כאן מחלוקת בין חכמי ישראל, ואין ברירה אלא ללכת על פי קביעת בית הדין של הדור הזה, בית דינו של רבן גמליאל. נזכיר, שר' דוסא בעצמו סבר שרבן גמליאל טעה בהכרעתו, שהרי הוא אמר על העדים שקיבל רבן גמליאל "עדי שקר הם", אבל לגבי הכרעת הדין סבר שיש לקבל את קביעת רבן גמליאל כי הוא בעל הסמכות, ויש ללכת אחריו.

ג. האם רבן גמליאל טעה בחשבון?

לעיל העלינו את התפיסה הנראית נכונה ממבט ראשון, שרבן גמליאל אכן טעה בהכרעתו. רושם זה מתקבל מפני שרבן גמליאל מצוי בעמדה יחידאית מול שלושה תנאים מרכזיים: ר' יוחנן בן נורי, ר' יהושע ור' דוסא בן הרכינס שסבורים אחרת ממנו. גם ר' עקיבא אינו סבור שרבן גמליאל צודק, אלא שיש ללכת אחר קביעתו גם אם הוא טועה.

גם תיאור המקרים כפי שהם מובאים במשנה מציגים באופן משכנע שפסיקתו של רבן גמליאל כטעות מוחלטת. דומה שגם אנחנו "פוסקים" באופן עקרוני נגד רבן גמליאל. אנחנו גם תמהים

⁸ בבלי, ראש השנה כה ע"א.

מדוע רבן גמליאל מתעקש על עמדתו ולא מקבל את דעת רוב חכמי ישראל, וגם את ההיגיון הפשוט שלא ייתכן שהלבנה תיראה בבוקר במזרח ובערב במערב; וכן שלא ייתכן שהלבנה תיראה בחידושה ביום אחד, ולמוחרת תיעלם ולא תיראה. לא זו בלבד שרבן גמליאל אינו חוזר בו, אלא שהוא גוזר על ר' יהושע לבוא אליו ביום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו, אף שלכאורה יכול היה רבן גמליאל להכריחו לקבל את פסקו, מבלי שידרוש ממנו לחלל את יום הכיפורים שעל פי חשבוננו!

ואכן נראה שכך הבינו חלק מהמפרשים. הריטב"א כתב:

אתם ואפילו מוטעין – פירוש שהטעום העדים, כגון זה של רבן גמליאל דקידשה על פי העדים שראוה בזמנו, ולא נודע עדיין שהיו עדי שקר כי אחר כך הוא שאמרו אחרים שלא נראה בליל עיבורו. שהיה ראוי ליראות בעליל, ולפיכך קידושו של רבן גמליאל קיים הוא, דאתם אפילו מוטעין, ועל זה אמר ליה ר' יהושע: "עקיבא ניחמתני".⁹

כלומר, כל הפסיקה של רבן גמליאל התבססה על הטעיה של עדים, שהיו בעצם עדי שקר, ורק דרשתו של ר' עקיבא יכלה לנחם אתר' יהושע כי היא קבעה שאף שרבן גמליאל טעה, יש ללכת על פי הכרעתו.

אולם הרמב"ם ובעל המאור הבינו שרבן גמליאל לא טעה כלל וכלל בחשבוננו, והם יוצאים בצורה תקיפה 'להגנתו' של רבן גמליאל מפני המחשבה כאילו הוא טעה. כך כתב הרמב"ם:

ואל תחשוב באומרו "ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב", מה שמדמים הטיפשים שהוא האמינם בשני הדברים יחד, והיה אצל רבן גמליאל אפשרי שייראה הירח במזרח לפני עלות השמש, ובאותו היום בעצמו ייראה במערב אחרי שקיעת השמש, לפי שזה נמנע בהחלט לא ייתכן לגמרי בשום פנים. ולא יאמין בכך אלא אדם המוני הכולל כל ההמוניות, שאינו משיג ממהלך הגלגלים אלא מה שמשיג השור והחמור.

ורבן גמליאל בידיעתו המדויקת בחוכמה זו ידע שאפשר שייראה אותו הערב, ולפיכך קיבל דבריהם כשאמרו ראינוהו ערבית במערב, ולא חשש למה שאמרו שחרית במזרח, לפי שלא חייבה אותנו תורה לקבל עדות בראייתו בשחרית. ולא מפני שסבר שהם שיקרו, אלא תלה הדבר שהם דימו וראו משהו הדומה לירח ולא היה כלום, שהרי אי אפשר שייראה בשחרית אותו היום. לפי שאפשר שיצטייר באוויר צורת ירח כמו שאמרנו, וכבר הזכירו כך בתלמוד ואמרו: "פעם אחת נתקשרו שמיים בעבים ונראית כלבנה בעשרים ושבעה בחודש..."¹⁰

שתי נקודות מעלה כאן הרמב"ם. תחילה הוא מסביר שאין כל משמעות לעדות העדים ביחס לראיית הלבנה בשחרית. עדות החודש קשורה רק בראיית הלבנה בערב, ודבריהם על ראיית הלבנה בבוקר אינה מעלה ואינה מורידה. למעשה לא ניתן אפילו לכנותה "עדות". זו ראייה שאינה

⁹ חידושי הריטב"א, ראש השנה כה ע"א.

¹⁰ פירוש המשנה לרמב"ם, ראש השנה, ב, ט.

רלוונטית כלל וכלל לדיון המשפטי של קידוש החודש. מעבר לכך מוסיף הרמב"ם, שניתן בקלות להסביר את הטעות של העדים שהם דמיינו ש"ראו משהו הדומה לירח, ולא היה כלום". גם ר' זרחיה הלוי מבאר כך את דעת רבן גמליאל, ואף מוסיף סברה מחודדת:

וטעמא של רבן גמליאל במשנתנו כדאמרינן בעלמא כל מילתא דלא רמיא עליה דאיניש לאו אדעתיה... אף כאן יש לומר כיוון שאין לנו שום עדות תלויה בראיית (- הלבנה) הישנה אלא בראיית החדשה שאנו מקדשין אותה על פי ראיית העדים, הויה לה עדות החדשה מילתא דרמיא עליהו דסהדי, ויהבי ביה דעתיהו וסמיכנין ביה עליהו. ועדות הישנה כיוון דמילתא דלא רמיא עליהו, היא אמרינן כוביתא דעיבא בעלמא הוא דחזו ולא כיוונו בה עדותם יפה.¹¹

ניתן להבין מדוע טעו העדים בראייתם בבוקר. מכיוון שעדות הבוקר אינה רלוונטית, הרי שהם לא נתנו דעתם להתבונן היטב בלבנה. לכן טעו בראייתם וחשבו שראו את הלבנה, אף שזו הייתה רק קרן אור שדמתה ללבנה.

אומנם ביחס למקרה השני לא מצא ר' זרחיה הלוי כל הצדקה לדעת רבן גמליאל:

אבל העדות האחרונה שבמשנתנו שקיבלה רבן גמליאל אותן העדים, ברור היה שעדות שקר היה והטעו את רבן גמליאל, ובאותה עדות לא ראה רבן גמליאל בחשבונו עד שקידש את החדש. ואף על פי כן כיוון שכתוב "אתם – אפילו שוגגין, ואפילו מזדיין, ואפילו מוטעין" לא רצה רבן גמליאל לחזור בדבריו אף על פי שהיה בטעות, שכיוון שנתקדש החודש נקדש. ואף על פי שחלקו עליו ר' דוסא בן הרקינס ור' יהושע, חזרו והודו לדבריו.

אולם גם כאן הרמב"ם מסביר את רבן גמליאל:

ואמרו: ראינוהו בזמנו ובלילי עבורו לא נראה – לפי שראוהו ליל שלושים ולא ראוהו ליל שלושים ואחד, והיה החשבון מחייב שייראה בליל שלושים כמו שביארנו, ובצדק האמינם, שהרי העידו על הראייה בזמן הראייה. וזה שאמרו שלא ראוהו בלילה השנייה אין זה מחייב אותנו כלל, כי שמא נחלשה ראייתם או שכיסוהו עבים והם לא הרגישו.

בשונה ממה שכתב הרז"ה, כאן ההסבר הרבה יותר פשוט. העדות ביום הראשון התקבלה כי באמת הם ראו בחידוש הלבנה באותו היום, והדבר גם עלה נכון לפי החשבונות. ומה שלא ראו אותה ביום הבא ייתכן מאוד שהשמיים כוסו בעננים והסתירו את זריחת הלבנה.

ונראה להוסיף אף יותר מכך, שהרי ממה נפשך הלבנה הייתה אמורה להראות ביום השני; בין אם נראתה בראשון ובין לא נראתה, שהרי בחודש העברי יש רק שתי אפשרויות לחידוש הלבנה. ואם לא ראו את הלבנה ביום הבא, הרי ברור שהיא לא נראתה בגלל מסך של עננים! ונראה לדעתי, שכבר הגמרא הבינה שרבן גמליאל לא טעה בחשבונו:

¹¹ המאור הקטן על הרי"ף, ראש השנה ה'ע"ב.

תניא, אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כך מקובלני מבית אבי אבא – פעמים שבא בארוכה, ופעמים שבא בקצרה. אמר רבי יוחנן: מאי טעמא דבי רבי? דכתיב: "עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו"¹² – שמש הוא ידע מבואו, ירח לא ידע מבואו... תנו רבנן: פעם אחת נתקשרו שמיים בעבים ונראית דמות לבנה בעשרים ותשעה לחודש, כסבורים העם לומר ראש חודש, וביקשו בית דין לקדשו. אמר להם רבן גמליאל: כך מקובלני מבית אבי אבא – אין חידושה של לבנה פחותה מעשרים ותשעה יום ומחצה ושני שלישי שעה ושבעים ושלושה חלקים. ואותו היום מתה אימו של בן זזא, והספידה רבן גמליאל הספד גדול; לא מפני שראויה לכך, אלא כדי שידעו העם שלא קידשו בית דין את החודש.

לא ניכנס לדקויות החשבון של רבן גמליאל במאמר זה. חושבני שהגמרא הבינה שהידע הנרחב בענייני קידוש החודש ובעיבור השנה נמצא במסורתם הארוכה של בית הנשיא דווקא. בשני המקרים רבן גמליאל פותח את ביאורו במילים: "כך מקובלני מבית אבי אבא". לדבר זה יש משמעות חשובה, כי הוא בעצם אומר שיש לרבן גמליאל מסורת ארוכה שנים של ידע ייחודי שעובר מדור לדור בבית הנשיא.¹³ רבן גמליאל הממשיך מסורת זו, מכיר את המציאות באופן מדויק ויודע את סוד קידוש החודש ועיבור השנה טוב יותר מכל אחד אחר. מסתבר שהגמרא סבורה, שרבן גמליאל לא טעה כלל וכלל. בקריאה ראשונה נדמה שהוא טעה, אבל לא כן הדבר. לפי דברינו אלה, נראה שצדקו המפורשים שהבינו שרבן גמליאל לא טעה בחשבוננו. לדעתנו, האופן שבו נכתבה המשנה יוצר "תרגיל" מתוחכם ללומד המשנה. אנו הקוראים מצטרפים בתחילה, בקריאה הראשונית, לסחף הכללי שכאילו רבן גמליאל טועה בהכרעתו. אבל בראייה מעמיקה יותר, כפי שהיטיבו להסביר הרמב"ם והר"ז¹⁴, וכן ההבנה שהידע בסודות העיבור מצוי בבית הנשיא, מובילים אותנו לחשיבה שככל הנראה רבן גמליאל לא טעה כלל בחשבוננו. המשנה יוצרת מצג הממחיש היטב את ההרגשה הכללית שרבן גמליאל טועה, אבל רק בראייה עמוקה ומתונה יותר מתברר לנו שמהר מדי חרצנו את משפטו של רבן גמליאל. להפך, נראה שרבן גמליאל צדק, ודווקא החולקים עליו טעו בחשבונם.

בשלב הזה ניתן אולי ליישב את אחת השאלות ששאלנו בראשית הדברים. שאלנו מדוע ר' יהושע הלך אל ר' דוסא לאחר ששמע את דברי ר' עקיבא? הלא דברי ר' עקיבא אמורים היו ליישב את דעתו אף אם היה בטוח שרבן גמליאל טעה, שהרי דרש "אתם – אפילו מוטעים" ועתה נראה ליישב, שאף שר' עקיבא ניחמו היטב, עדיין חש ר' יהושע שצודק בחשבוננו ורבן גמליאל טועה! אומנם ר' עקיבא דרש שאינו צריך לחשוש אף שהוא צודק, אבל עדיין הוא חש שהוא הולך נגד האמת. החידוש בדברי ר' דוסא הוא כפול; תחילה היא מעניקה את הסמכות לקביעת החודשים לנשיא דוקא ולא לכל בית דין אחר, ובנוסף לכך הוא ערער לר' יהושע את תחושה הברורה שהוא צודק ולא רבן גמליאל. דרשתו של ר' דוסא, אינה דרשה פורמלית בלבד, שלא ניתן להעניק סמכות לבית דין אחר שאינו בית דינו של הנשיא, אלא היא גם טומנת בחובה שככל הנראה רבן גמליאל צודק ולא ר' יהושע, ולא ר' יוחנן בן גורי ואף לא הוא עצמו שסבר בתחילה שרבן גמליאל טעה, שכן הידע בעניינים אלו מצוי בבית הנשיא מדורי דורות ולא בשום מקום אחר. רק דבריו של ר'

¹² תהילים קד, יט.

¹³ כך כתב תפארת ישראל (יכין) בפירושו למשנה: "דר' יוחנן לא היה בקי בהחשבון כמוהו, שהיה סוד העיבור מסור לו מאבותיו הנשיאים".

דוסא יכלו ליישב את דעתו של ר' יהושע כדי שיוכל להיות סמוך ובטוח להישען על הכרעתו של רבן גמליאל.

ד. בידי מי הסמכות? – הסברו של ר' חיים מבריסק

מובא בשם ר' חיים מבריסק, שהקשה כאן שתי קושיות. האחת שאלנו כבר לעיל, ויישבנו אותה בדרך אחת:

וצריך עיון מה הוא טיבה של תשובת ר' דוסא בן הרכינס, הלא ר' עקיבא כבר הניח את דעתו באומרו לו את ההלכה של "אתם אפילו שוגגים" וכו', דהיינו דאפילו אם נימא דרבן גמליאל טעה בקביעת החודש על פי עדות שקר, מכל מקום קידושו קיים ומה שעשה עשוי; ואם כן למה צריכינן לדברי ר' דוסא בן הרכינס, ומה הוסיף בדבריו.¹⁴

והוא הוסיף ושאל שאלה אחרת:

והינה לכאורה צריך ביאור אמאי עדיפא קידוש רבן גמליאל מקביעת ר' יהושע וחבריו, הלא שניהם קבעו את החודש, רבן גמליאל קיבל עדותם של שני העדים וקבעו בזמנו, ור' יהושע לא קיבל וקבעו שלא בזמנו. ומה חזית דקביעותו של רבן גמליאל קיימת, וביחס אליה אנו משתמשים בהלכה של "אתם אפילו שוגגים" וכו', וקביעתו של ר' יהושע בטלה, ואין אנו מסיקים כלום מאותה ההלכה? אמאי לא נימא דקביעתו של ר' יהושע וחבריו חלה על פי אותה הלכה עצמה של גזירת הכתוב של "אתם אפילו שוגגים"?

ר' חיים מקשה מיניה וביה על המשמעות היוצאת מדרשת ר' עקיבא: אם אכן דרשתו "אתם – אפילו טועים" נכונה, עדיין ניתן לומר זאת גם על בית דינו של ר' יהושע בדיוק כפי שניתן לומר על בית דינו של רבן גמליאל, ומה ראינו להחיל את הדרשה הזאת דווקא על רבן גמליאל ולא על ר' יהושע?

לכאורה התשובה לשאלה זו פשוטה: הסמכות של קידוש החודש ניתנה לנשיא דווקא ולא לכל בית דין, גם אם מדובר בבית דין חשוב כבית דינו של ר' יהושע. ואכן זה הכיוון שבו הולך ר' חיים בביאורו. הוא מוסיף ומטעים דבריו, שזה היה הספק של ר' יהושע, שלא נפתר בדרשתו של ר' עקיבא:

ואשר נראה דהלכה זו נאמרה בעיקרה ביחס לנשיא הסנהדרין דאם הוא טעה וקידש את החודש הרי מעשיו קיימים וקידושו קידוש. והלוא זהו פירוש ההלכה של "אתם" דהיינו משה ואהרן, ומשה היה נשיא הסנהדרין כמבואר ברמב"ם¹⁵ ועל כורחנו צריכים אנו לומר דרק טעות של נשיא הסנהדרין נכללת בהלכה זו ולא של בית דין אחר. ואם אירע ששני בתי דינים נחלקו וקבעו את החודש

¹⁴ חידושי הגר"ח, ראש השנה כה ע"ב.

¹⁵ משנה תורה, הלכות סנהדרין והעונשין המסורין להם, א, ה.

בימים שונים, אז קביעתו של נשיא הסנהדרין ובית דינו מכריעה וקובעת ואפילו אם טעה, והקביעה השנייה הסותרת את קביעתו של הנשיא (ולו יהא שנקבעה על פי עדות אמיתית) בטלה ומבוטלת. ולפיכך לא נתיישבה דעתו של ר' יהושע בתשובת ר' עקיבא, דנהי דישנה הלכה של "אתם – אפילו שוגגים" מכל מקום מי יאמר לן דקביעת רבן גמליאל קיימת, שמא זו של ר' יהושע חלה. ורק כשר' דוסא אמר לו "אם באים אנו לדון אחר בית דין של רבן גמליאל, צריכים אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו" – דהיינו שהלכה זו נמסרה רק לנשיא הסנהדרין, ואפילו קביעה מוטעית על ידו קובעת, ואם ישנה לקביעה אחרת הסותרת את קביעתו של נשיא בית הדין הגדול, האי קביעותא בטלה, ואי אפשר להסתפק כלל בסמכותו של רבן גמליאל ובית דינו; נחה דעתו.

סברת ר' חיים קשורה לנדרש על הפסוקים: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר. הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם"¹⁶ וביארה הגמרא: "וקאמר ליה הקדוש ברוך הוא: עד דאיכא אהרן בהדך"¹⁷. דרשה זו קושרת את קידוש החודש למשה ואהרן, וכך גם נאמר בסברתו של ר' דוסא בן הרכינס. ממשיך ר' חיים וטוען, שמשנה היה בגדר של נשיא הסנהדרין, וזאת על פי הרמב"ם:

קובעין בתחילה בית דין הגדול במקדש, והוא הנקרא סנהדרי גדולה ומניינם שבעים ואחד, שנאמר: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" (במדבר יא, טז) ומשה על גביהן, שנאמר: "והתיצבו שם עמך" (שם) – הרי שבעים ואחד. הגדול בחוכמה שבכולן מושיבין אותו ראש עליהן, והוא ראש הישיבה. והוא שקורין אותו החכמים 'נשיא' בכל מקום, והוא העומד תחת משה רבנו"¹⁸.

אם כך, חידושו של ר' עקיבא – "אתם – אפילו טועין" – נאמר דווקא על משה והנשיאים שיעמדו תחתיו ולא לכל בית דין שיעמוד בישראל. זו התוספת המשמעותית בסברתו של ר' דוסא בן הרכינס: מעמדו של בית דינו של רבן גמליאל הוא כמעמד בית דינו של משה רבנו, ורק לו ניתנה הסמכות בדור הזה לקבוע את ראשי החודשים ולעבר את השנים. ממילא אין כל מעמד לכל בית דין אחר, חשוב ככל שיהיה, בנושא קידוש החודש אלא רק לבית דין אחד בכל דור ודור, והוא בית דינו של הנשיא. רק לאחר ששמע ר' יהושע את סברת ר' דוסא בן הרכינס התיישבה דעתו, וסמך לחלוטין על קביעתו של רבן גמליאל.

נראה שקביעתו של ר' חיים, שרק לנשיא עומדת הסמכות לקדש חודשים, ברורה ומוכחת ממקורות רבים. ממשניות רבות במסכת ראש השנה עולה בבירור שמי שמנהל את נושא קידוש החודש באופן בלעדי הוא הנשיא ולא אף אחד אחר. מלבד משנתנו,¹⁹ ניתן לראות זאת גם בפרק א: "מעשה שעברו יותר מארבעים זוג, ועיכבן רבי עקיבא בלוד. שלח לו רבן גמליאל – אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבוא"²⁰, וכן בפרק ב: "בראשונה לא היו זיזין משם כל

¹⁶ שמות יב, א–ב.

¹⁷ בבלי, ראש השנה כה ע"ב.

¹⁸ משנה תורה, הלכות סנהדרין והעונשין המסורין להם, א, ג.

¹⁹ משנה ראש השנה, ב, ח–ט.

²⁰ משנה ראש השנה, א, ו.

היום. התקין רבן גמליאל הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח.²¹ וכן: "דמות צורות לבנות היו לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר: 'הכזה ראית או כזה מעשה'".²²

ועל מה שאמרו במשנה: "ראש בית הדין אומר מקודש וכל העם אחריו מקודש מקודש",²³ אין הכוונה רק לאב בית דין, שזה גם היה תפקידו של ר' יהושע,²⁴ אלא נאמר לנשיא דווקא, כמבואר ברמב"ם בהלכות קידוש החודש בעניין עיבור השנה שאינו שונה מקידוש החודש: "היה ראש בית דין הגדול, והוא הנקרא 'נשיא'".²⁵

כן ניתן להוכיח זאת מסוגיות מפורשות בעניין עיבור השנה²⁶ שהכול תלוי בנשיא בלבד, ולכן אם הנשיא נעדר מארץ ישראל היו מעברין על תנאי שירצה הנשיא "תנו רבנן: אין מעברין את השנה אלא אם כן ירצה נשיא. ומעשה ברבן גמליאל שהלך ליטול רשות אצל הגמון אחד שבסוריא ושהה לבוא, ועיברו את השנה על מנת שירצה רבן גמליאל. וכשבא רבן גמליאל ואמר רוצה אני – נמצאת שנה מעוברת".²⁷ וכן מסופר שם²⁸ על האיגרות ששלחו רבן שמעון בן גמליאל ורבן גמליאל הזקן לגלויות ישראל על ההחלטה שהחליטו לעבר את השנה. הגמרא עומדת על ההבדל בין ניסוחו של רבן שמעון בן גמליאל הבן שאמר: "ושפרת מילתא באנפאי" (ויפה הדבר בעיניי), לבין דברי אביו שנהג בענווה יתרה וייחס את עיבור השנה להחלטה משותפת לו ולחבריו: "שפרא מילתא באנפאי ובאנפיי חביריי" – אף שהדבר מצוי בסמכותו הבלעדית של הנשיא. נמצא אפוא, שזה חידושו המרכזי של ר' דוסא בן הרכינס: לו זו בלבד כפי שאמרנו לעיל, שרבן גמליאל צדק בחשבונו כי אצלו מצוי הידע במסורת ארוכת שנים מבית אבותיו, אלא שאצלו ורק אצלו מצויה הסמכות לקדש חודשים ולעבר שנים. ממילא, רק לו ניתנה הזכות לטעות, ורק אליו יש ליחס את הדרשה של ר' עקיבא "אתם – אפילו טועים".

ה. אתם – אפילו טועים?

והינה בנוסח הדרשה של ר' עקיבא יש מקום לעיין. במשנה רק נדרש:

אמר לו: יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר: "אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אתם" – בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו.

ואילו הנוסח בגמרא:

²¹ שם, ב, ה.

²² שם, ח.

²³ שם, ז.

²⁴ כמבואר בבבלי, בבא קמא עד ע"ב.

²⁵ משנה תורה, הלכות קידוש החודש, א, יב.

²⁶ הרמב"ם מסביר שעיבור השנה וקידוש החודש מהווים מצווה אחת. ראו ספר המצוות, מצוות עשה קנג: "היא שציונו יתעלה לקדש חודשים ולחשב חודשים ושנים".

²⁷ בבלי, סנהדרין יא ע"א.

²⁸ שם, ע"ב.

הרי הוא אומר: "אתם, אתם, אתם" – שלוש פעמים. אתם – אפילו שוגגין, אתם – אפילו מזידין, אתם – אפילו מוטעין.²⁹

ואילו הנוסח ברמב"ם הוא:

בית דין שקידשו את החודש בין שוגגין בין מוטעין בין אנוסים הרי זה מקודש.³⁰

הרמב"ם השמיט את המילה "מזידין", ונראה שלא רצה לכתוב "מזידין" כי לא העלה בדעתו שבית דין ירצה ללכת נגד האמת ויהיו מזידין. תפיסה זו ממשיכה את הקו שהצגנו לעיל בשם הרמב"ם בפירוש המשנה, שהוא לא העלה בדעתו שרבן גמליאל טעה בחישובו וקידש את החודש שלא בזמנו.

ובאמת זהו עומק הדרשה של ר' עקיבא. מה שבית דין של מטה קובעים אינו יכול להיות מוטעה, ואם "אתם" קבעתם, ולא משנה מה קבעתם – זה כבר נחשב ל"מועדס", והרי אין כאן טעות כלל וכלל. הקב"ה מחשיב את מה שישראל קבעו למטה למועד האמיתי, ולכן הוא באמת הופך להיות המועד האמיתי גם אם בפועל הלכנה נראתה קודם או מאוחר יותר.³¹ נראה לי להוסיף, שזה ההבדל בין נוסח הגמרא לנוסח המשנה. בגמרא שדרשו: "אתם – אפילו שוגגין, אתם – אפילו מזידין, אתם – אפילו מוטעין", קיימת ההנחה הבסיסית שיתכן שהייתה טעות אלא שכביכול הקב"ה מעביר עליה ומקבל את ההחלטה של בית דין של מטה. הדרשה של ר' עקיבא לפי דרשת הברייתא בגמרא, מהווה מעין רשת ביטחון מפני טעות העלולה להתרחש. ואילו הנוסח במשנה: "אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אתם – בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו" – הווי אומר, גם אם קבעתם זמן שונה מהמציאות אין כאן טעות או שגגה או זדון אלא אלה המועדות, רק כך ולא אחרת כי "אין לי מועדות אלא אלו". לפי נוסח המשנה, מעצם העניין לא שייכת כאן טעות כלל וכלל, כי כביכול ה' בעצמו אומר: "אין לי מועדות אלא אלו" – מה שאתם קובעים מלכתחילה אלה הם המועדות, ואין כאן מלכתחילה כל אפשרות לטעות. גם אם הירח נראה ביום מסוים או שלא נראה, העניין שקובע הוא לא הראייה האובייקטיבית אלא ההחלטה של בית דין של מטה, שמקבלת את כוחה להחליט מהקב"ה בעצמו.

ו. הסבר המשנה בהוריות

עתה ניתן להבין מדוע המשנה בהוריות אינה קשה כלל על מהלך סוגייתנו. אנו הקשנו, אם חכם יודע בוודאות שבית דין הגדול מקל שלא כדין, אף שאסור לו להורות לאחרים כדעתו, אבל עליו להחמיר על עצמו ולא להסתמך על פסיקת בית הדין הגדול שמקל בדבר, שהרי הוא יודע בוודאות שהדבר אסור. בסוגייתנו, כשר' יהושע ידע שרבן גמליאל טעה, מדוע חילל את יום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו? ועל כך התשובה ברורה: כל מה שנאמר במשנה בהוריות אינו עוסק בקידוש החודש ועיבור השנה. בנושאים הללו אין כל מעמד לפסיקתו והכרעתו של כל חכם אחר מלבד נשיא ישראל, שלו ורק לו קיימת האפשרות לקדש חודשים ולעבר שנים. הדרשה "אתם – אפילו שוגגין וכו'" לא נאמרה ביחס לדינים אחרים בתורה. להפך, באלו נפסק שאם בית הדין הגדול

²⁹ בכמה כתבי יד הנוסח הוא "טועין".

³⁰ משנה תורה, הלכות קידוש החודש, ב, י.

³¹ כך העירו לי יפה התלמידים בישיבה.

טעה בהכרעתו, הרי הוא חייב להביא פר העלם דבר של ציבור כמבואר במסכת הוריות. אולם כאן, כפי שהסברנו לעיל, לא שייך לומר שיש בכלל טעות. בנושאים הללו אין מושג של טעות בהכרעת בית הדין של מטה, כי כביכול הקב"ה אומר בעצמו: "אין לי מועדות אלא אלו". הסבר זה מיישב גם את השאלה מדוע רבן גמליאל מכריח את ר' יהושע לנהוג כמותו, ולא נותן לו פתח להחמיר ולקיים את יום הכיפורים שעל פי חשבוננו. לפי דרכנו, אין כל מקום להחמיר בדבר שהסמכות המוחלטת ניתנה רק לנשיא ובית דינו. מכיוון שרק לנשיא יש את הסמכות המלאה לקביעת החודשים ועיבור השנים, לא שייך כלל 'להחמיר' נגד פסיקתו, שהרי רק לנשיא יש תוקף להכריע בדין בקביעת החודשים, המועדים והשנים.

ז. לא תתגודדו – תורה כשתי תורות

ננסה לדמיין מה היה קורה אילו ר' יהושע היה מסרב לגזרתו של רבן גמליאל ולא היה בא ביום הכיפורים שחל בחשבוננו, ואף היה נוהג יחד עם תלמידיו ושומעי לקחו ביום הכיפורים בתאריך שלדעתו הוא התאריך הנכון? במצב כזה היה נוצר קרע עמוק בישראל, והוא היה מתרחש דווקא ביום הכיפורים, יום שעומדים בו לפני ה', ומבקשים יחד סליחה ומחילה וכפרה. מחלוקת מעין זו הייתה מערערת את התשתית הבסיסית ביותר של עם ישראל. יכולת ההכרעה הכללית חשובה גם במצוות אחרות, ולכן ניתנה סמכות לבית הגדול; אבל בקידוש החודש ועיבור השנה אין כל אפשרות למחלוקת.

על הפסוק: "על פי התורה אשר יורוף ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל"³², הרמב"ן מבאר כך:

אפילו אם אומר לך על ימין שהוא שמאל או על שמאל שהוא ימין, לשון רש"י. ועניינו: אפילו תחשוב בליבך שהם טועים, והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין ימין לשמאלך, תעשה כמצוותם, ואל תאמר איך אוכל החלב הגמור הזה או אהרוג האיש הנקי הזה. אבל תאמר כך ציווה אותי האדון המצווה על המצוות שאעשה בכל מצותיו ככל אשר ירוני העומדים לפניו במקום אשר יבחר ועל משמעות דעתם נתן לי התורה אפילו יטעו, וזה כענין רבי יהושע עם רבן גמליאל ביום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו. והצורך במצווה הזאת גדול מאוד, כי התורה ניתנה לנו בכתב, וידוע הוא שלא ישתוו הדעות בכל הדברים הנולדים, והנה ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות. וחתך לנו הכתוב הדין, שנשמע לבית דין הגדול העומד לפני השם במקום אשר יבחר בכל מה שיאמרו לנו בפירוש התורה, בין שקבלו פירושו עד מפי עד ומשה מפי הגבורה, או שיאמרו כן לפי משמעות המקרא או כוונתה; כי על הדעת שלהם הוא נותן (ס"א לנו) להם התורה, אפילו יהיה בעיניך כמחליף הימין בשמאל, וכל שכן שיש לך לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין, כי רוח ה' על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו, לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול. ולשון ספרי: "אפילו מראין בעיניך על הימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, שמע להם" (ספרי דברים, פיסקא קנד).

³² דברים יז, יא.

ובדומה לזה כתב גם בהשגותיו לספר המצוות שורש א':

וזה הוא מה שאמרו: "אפילו אומרין לך על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל", שכן היא המצווה לנו מאדון התורה יתעלה שלא יאמר בעל המחלוקת היאך אתיר לעצמי זה, ואנכי היודע בוודאי שהם טועים והנה נאמר לו בכך אתה מצווה. וכעניין שנהג רבי יהושע עם רבן גמליאל ביום הכפורים שחל להיות בחשבוננו, כמו שהוזכר במסכת ראש השנה (כח ע"א). ויש בזה תנאי, יתבונן בו המסתכל בראשון של הוריות (ב ע"ב) בעין יפה, והוא שאם היה בזמן הסנהדרין חכם וראוי להוראה והורו בית דין הגדול בדבר אחד להיתר, והוא סבור שטעו בהוראתן, אין עליו מצווה לשמוע דברי החכמים ואינו רשאי להתיר לעצמו הדבר האסור לו. אבל ינהג חומר לעצמו וכל שכן אם היה מכלל הסנהדרין יושב עמהן בבית דין הגדול, ויש עליו לבוא לפניהם ולומר טענותיו להם, והם שיישאו וייתנו עימו – ואם הסכימו רובם בביטול הדעת ההוא שאמר ושיבשו עליו סברותיו, יחזור וינהוג כדעתם אחרי כן, לאחר שישלוקו אותו ויעשו הסכמה בטענתו. וזהו העולה מן ההלכות ההם. ומכל מקום חייב לקבל דעתם אחר ההסכמה על כל פנים.

הרמב"ן עוסק כאן בשאלת סמכותם של חכמי ישראל. הדיון של הרמב"ן חורג מגבולות קידוש החודש ועיבור השנה, והוא דן בהכרח שתהיה לחכמי ישראל סמכות בהכרעת שאלות וספקות. לולי כן "ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות". בהקשר זה הרמב"ן מביא את סוגייתנו, אף שהוכחנו שסוגייתנו היא הרבה יותר עקרונית בעניין זה, שכן מלכתחילה היא אינה מאפשרת ריבוי דעות.

בכל אופן, אם נניח שטענה זו נכונה ביחס לכלל מצוות התורה, שבאופן עקרוני יכולה להיות מחלוקת אלא אם כן היא הוכרעה בבית הדין הגדול, הרי שבמצוות קידוש החודש לא יכולה כלל וכלל להיות מחלוקת, וחייבת תמיד להיות הכרעה אחת בלבד. הרמב"ן שהביא כאן את סוגייתנו לא סבר שהיא שווה לשאר מצוות התורה, אלא רק רצה להראות את החשיבות העקרונית של אחדות התורה, דרך המקרה המפורסם שאירע בין רבן גמליאל לר' יהושע, אף שכאמור ברור שקיימת חלוקה עקרונית בין מצווה זו לשאר מצוות התורה.

בזה אני רוצה ליישב את הקושיה שהקשה מהר"ן חיות בסוגייתנו על הרמב"ן:

וראיה זו אינני מכיר, דקידוש החודש שאני שתלוי רק בבית דין, ואתם – אפילו מזידין. אבל בשאר דיני התורה משמע מריש פרק קמא דהוריות, דהיכי דטעה וסבר מצווה לשמוע דברי חכמים – חייב קרבן על כל פנים.³³

טענת מהר"ן חיות צודקת לחלוטין, שקיים חילוק עקרוני בין מצוות קידוש החודש לשאר המצוות. אלא שברור שהרמב"ן לא התכוון כלל ולכלל לומר שלא קיים החילוק הזה. הרמב"ן רק רצה להראות את החשיבות לשמוע לדברי חכמים וללכת על פיהם, ולכן הביא את הסיפור הבולט

³³ חידושי מהר"ן חיות, ראש השנה כה ע"א.

ביותר בהקשר זה, והוא הסיפור שאנו עוסקים בסוגייתנו, אף שכאמור קיים הבדל בין המצוות השונות. וראיתי שזכיתי לכוון בזה לסכרת החיד"א בחידושיהו להוריות:

והינה, זה שהזכיר הרמב"ן ז"ל בפירושו ההיא דרבן גמליאל ור' יהושע נראה דאינו אלא זכר לדבר, ולמעין דוגמה נקטה ולא שמה מתיא למאי דקמן, דאף דברירא ליה שאומרים על ימין שמאל קאי בלא תסור, שהרי אדרבה מהתם הנה מקום להרהר על זה דאשכחן לר' יהושע צע"ר כותש היה בו כדתני במתניתין, ומתניתא שהיה מצר עד שבא ר' עקיבא ולימד הני תלתא אתם כנגד מי, ואי קראין דימין ושמאל הוי בכגון זו מה טעם ר' יהושע שהיה מצר? ואמאי ר' עקיבא אתא לנחומיה בדרשא דאתם, ונוח"ם יסתר מהא דימין ושמאל? ואעיקרא דמילתא אתם לאפילו שוגגין דכתב רחמנא למה לי, מאחר דאית לן כלל גדול לכל מילי מקרא דלא תסור? אלא ודאי מוכח דאי לאו דרשא דאתם אכתי לא הוה שמעינן למיזל אבתרייהו כשנודע לנו דודאי שגו, וכדמוכח בשמעתינן דטעותא הוי לשמוע אל החכמים כשידע שטעו... וזהו שהיה קשה לר' יהושע לחלל יום הכיפורים שחל להיות בחשבונו, מאחר דאם היה שומרו לא היה עובר על מצות רבן גמליאל ובית דינו, דכמה בטלני ומתענים איכא בשוקא, אבל ודאי שהיה שומר יום הכיפורים שקבע רבן גמליאל מטעמא דלא תסור... עד שדרשה ר' עקיבא מאתם דהשתא הך דרשה אתיא לאוסופי אשאר מילי, דסמכינן אזמנ"א זמן זמנם דרשי בכל גוונא.³⁴

אם נחזור לראש השנה, כחג שפותח את חגי תשרי, ימי הדין, הרי ברור שלא ניתן להיכנס לדין מתוך מחלוקת כה עזה בתשתית הבסיסית ביותר של עם ישראל. כאן באה לידי ביטוי גדולתו של רבן גמליאל באופן מובהק, ולא פחות מכך גדולתו של ר' יהושע. רבן גמליאל, שהבין את גודל האחריות המוטלת עליו לדורו ולדורות, הטיל את כל כובד משקלו כאשר גזר על ר' יהושע לבוא אליו במקלו ובמעותיו ביום הכיפורים שחל להיות בחשבונו. כפי שהסברנו לעיל, רבן גמליאל לא הותיר לר' יהושע מוצא שיחמיר ויקיים את יום הכיפורים יומיים, גם ביום שלפי חשבונו של ר' יהושע עצמו. הגזרה של רבן גמליאל הכריחה את ר' יהושע לחלל את יום הכיפורים שבחשבונו, מתוך הבנה עמוקה שאם לא יעשה כן, התורה תיעשה חלילה כשתי תורות, ומערכת הזמנים של עם ישראל תהפוך להפקר לכל בית דין שיכריע על פי שיקול דעתו.

רבן גמליאל דרש מר' יהושע במפגיע לחלל את יום הכיפורים שחל להיות בחשבונו כדי להטמיע בתודעה ולהורות הלכה עתה ולדורות, שלא תיתכן בנושא הזה כל הכרעה אחרת מלבד הכרעת הנשיא. זו הייתה גם כוונתם של ר' עקיבא ור' דוסא בדבריהם לר' יהושע. ר' עקיבא לימד שיש לקבל את הכרעת בית הדין הגדול אפילו אם הם בוודאי טועים, כי כך רצה הקב"ה שקידוש החודש יעשה דווקא בתחתונים. ר' דוסא הוסיף ולימד שבית דינו של רבן גמליאל הוא כבית בית דינם של משה ואהרן, ואי קבלת מרותו של רבן גמליאל, כמוה כמרידה בבית דינו של משה ואהרן. רק לבית דינו של רבן גמליאל בית דינו של נשיא ישראל קיימת הסמכות לקדש חודשים ולא בשום בית דין אחר, כולל בית דינו של ר' יהושע שהיה אב בית דין.

³⁴ שער יוסף, הוריות ב ע"ב.

אולם כאן מתגלה גם גדולתו של ר' יהושע, שהשכיל לקבל את גזרתו של רבן גמליאל, אף שהיה מבוגר ממנו, ואולי גם מופלג ממנו בחוכמה כפי שהעיד רבן גמליאל עצמו, וביטל את דעתו מפני דעתו של נשיא ישראל. הסיוס המרומם של האירוע הוא כאשר: "עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום רבי ותלמידי, רבי – בחוכמה, ותלמידי – שקבלת את דבריי" – מוכיח כאלף עדים שצעדו התקיף והנועז של רבן גמליאל הצליח אף מעבר למשוער, והביא מחדש את השלום לעם ישראל. והכול יכלו גם לחגוג את יום הכיפורים וסוכות בזמן אחד – כאיש אחד ובלב אחד.

אולם כאן טמון חידוש גדול הרבה יותר; אם אנו רואים בר' יהושע גדולה עצומה בכך שביטל את דעתו בפני הנשיא, הרי שכאן מתגלה עוד יותר מכך גדולתו של הקב"ה, שהוא מבטל כביכול את דעתו ומקבל את הכרעת בית דין של מטה, בית דינו של נשיא ישראל.

ח. החסד שבדין

הירושלמי היטיב לתאר את גדולתו של הקב"ה בכך שהוא מקבל את הכרעת בית הדין של ישראל:

אמר ר' סימון: כתיב: "ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים וגו'" (דברים ד, ח). ר' חמא בי ר' חנינה ור' הושעיה, חד אמר: אי זו אומה כאומה הזאת? בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין – לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו שאינו יודע היאך דינו יוצא, אבל ישראל אינן כן אלא לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ומגלחין זקנם ואוכלין ושותין ושמים, יודעין שהקב"ה עושה להן ניסים. וחורנה אמר: אי זו אומה כאומה הזאת? בנוהג שבעולם השלטון אומר הדין היום והליסטים אומר למחר הדין – למי שומעין, לא לשלטון? אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן; אמרו בית דין היום ראש השנה הקדוש ברוך הוא אומר למלאכי השרת: העמידו בימה יעמדו סנגורין יעמדו קטגורין, שאמרו בניי היום ראש השנה. נמלכו בית דין לעברה למחר, הקדוש ברוך הוא אומר למלאכי השרת: העבירו בימה יעברו סנגורין יעברו קטגורין, שנמלכו בניי לעברה למחר. מאי טעמא "כי חוק לישראל הוא משפט לאלוהי יעקב" (תהילים פא, ה) – אם אינו חוק לישראל, כביכול אינו משפט לאלוהי יעקב. ר' קריספא בשם ר' יוחנן: לשעבר "אלה מועדי ה'" (ויקרא כג, ד), מיכן ואילך "אשר תקראו אותם" (שם). אמר ר' אילא: אם קריתם אותם הם מועדיי, ואם לאו אינן מועדיי. אמר ר' סימון: כתיב "רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו" (תהילים מ, ו) – לשעבר "רבות עשית", מיכן והילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. אמר ר' לוי: למלך שהיה לו אירלוגין כיוון שעמד בנו מסרה לו. אמר רבי יוסה בר חנינה: למלך שהיה לו שומרה, כיוון שעמד בנו מסרה לו. אמר רבי אחא: למלך שהיה לו טבעת, כיוון שעמד בנו, מסרה לו. אמר רבי חייה בר בא: לנגר שהיו לו כלי נגרות כיוון שעמד בנו, מסרה לו. אמר ר' יצחק: למלך שהיו לו אוצרות, כיוון שעמד בנו, מסרם לו. ורבנן אמרי: לרופא שהיה לו נרתיק של רפואות, כיוון שעמד בנו מסרה לו.³⁵

³⁵ ירושלמי ראש השנה, א, ג (ז ע"ב).

המדרשים הללו מעצימים את החסד שבדין בראש השנה. ביום הדין הגדול והנורא, הקב"ה רומז לנו, שבעצם הכול נתון בידינו. בנוהג שבעולם, אדם העומד לדין על מעשיו, אינו רשאי לעשות מאומה מלבד לנסות להגן על חפוטו. עצם האפשרות שה' נותן לנו בקביעת מועד הדין שלנו, רומז לנו שהקב"ה רוצה להוציא אותנו זכאים בדין, ואין הוא מעוניין חלילה לחייב אותנו. קביעת הזמנים בידי ישראל מבטאת את ממד החסד שבדין, ושכביכול הקב"ה מוסר בידינו את מפתחות הדין. אם נבין שהכול תלוי בנו, שכן תשובה תפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה, אזי נוכל להפנים את מהותו הייחודית של ראש השנה מתוך ההקשר הפנימי של מצוות קידוש החודש שניתנה דווקא בידינו.